Αλληλουχίες βιολογικών μακρομορίων
Δομή, λειτουργία, εξέλιξη

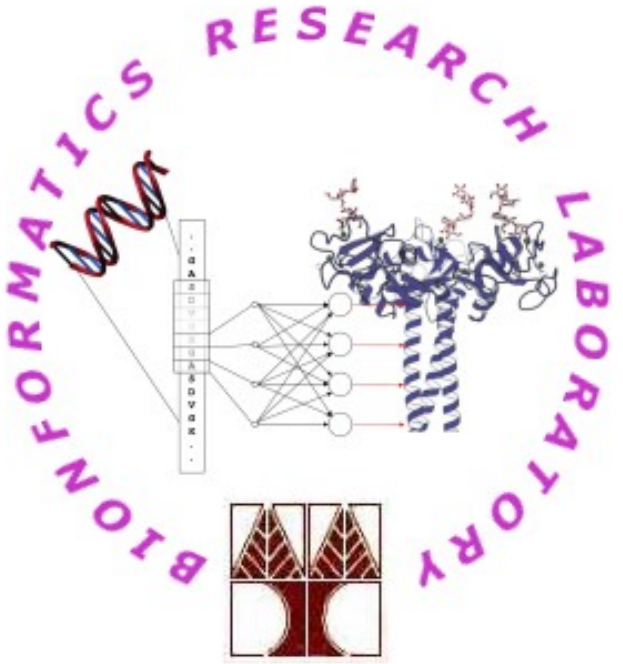

Vasilis Promponas
Bioinformatics Research Laboratory
Department of Biological Sciences
University of Cyprus

ΣΥΝΟΨΗ

- Εισαγωγή
- Ακολουθίες: Οργάνωση Δεδομένων
- Υπολογιστική Ανάλυση Ακολουθιών
- Στοιχεία Μοριακής Εξέλιξης
  - Ομοιότητα vs Ομολογία
- Σύγκριση ακολουθιών κατά ζεύγη
- Συζήτηση ...

Ακολουθίες: Οργάνωση Δεδομένων

- GeneBank/EMBL/DDBJ
- UNIPROT
  - SwissProt-PIR-TREMBL

PRIMARY

- PROSITE
- PFAM

SECONDARY

SwissProt (http://www.expasy.ch/sprot)

```
ID   INS_PIG         STANDARD;      PRT;   108 AA.
AC   P01315; Q9TSJ5;
…
DE   INSULIN PRECURSOR.
GN   INS.
OS   Sus scrofa (Pig).
…
CC   -!- FUNCTION: INSULIN DECREASES BLOOD GLUCOSE CONCENTRATION. IT
CC       INCREASES CELL PERMEABILITY TO MONOSACCHARIDES, AMINO ACIDS AND
…
DR   EMBL; AF064555; AAC77920.1; ALT_INIT. [EMBL / GenBank / DDBJ]
…
KW   Insulin family; Hormone; Glucose metabolism; Signal; 3D-structure.
FT   SIGNAL        1     24
FT   CHAIN        25     54       INSULIN B CHAIN.
…
SQ   SEQUENCE   108 AA;  11671 MW;  CB4491B429858EBE CRC64;
     MALWTRLLPL LALLALWAPA PAQAFVNQHL CGSHLVEALY LVCGERGFFY TPKARREAEN
     PQAGAVELGG GLGGLQALAL EGPPQKRGIV EQCCTSICSL YQLENYCN
//
```

PIR (http://pir.georgetown.edu)

```
>P1;IPPG
insulin precursor - pig
C;Species: Sus scrofa domestica (domestic pig)
…
C;Accession: A01583; A94572; S16492; A60835; B60835
…
C;Keywords: hormone; pancreas
F;1-30/Domain: insulin chain B #status experimental
F;1-30,64-84/Product: insulin #status experimental
F;33-63/Domain: connecting peptide #status experimental
F;64-84/Domain: insulin chain A #status experimental
F;7-70,19-83,69-74/Disulfide bonds: #status experimental
>P1;IPPG

FVNQHLCGSH LVEALYLVCG ERGFFYTPKA RREAENPQAG AVELGGGLGG LQALALEGPP
QKRGIVEQCC TSICSLYQLE NYCN*
```

Prosite (http://www.expasy.ch/prosite)

```
ID   INSULIN; PATTERN.
AC   PS00262;
…
DE   Insulin family signature.
PA   C-C-{P}-x(2)-C-[STDNEKPI]-x(3)-[LIVMFS]-x(3)-C.
…
DO   PDOC00235;
//
```

… and Documentation …

```
{PDOC00235}
{PS00262; INSULIN}
{BEGIN}
****************************
* Insulin family signature *
****************************
The insulin family of proteins [1] groups a number of active peptides which are
evolutionary related. This family currently consists of:
…
{END}
```

Υπολογιστική Ανάλυση Ακολουθιών

- Μέθοδοι Βασισμένοι στην Ανίχνευση Ομοιότητας
- Εμπειρικές Μέθοδοι
- Τεχνικές Μηχανικής Μάθησης
- Αυτοματοποιημένα ή «με το χέρι??»

Αυτοματοποιημένα ??

Αυτοματοποιημένος Σχολιασμός βασισμένος σε ομοιότητες (σύστημα GeneQuiz, Μάϊος 2000) για τα ORFs του γονιδιώματος του Αρχαίου *Methanococcus jannaschii.*

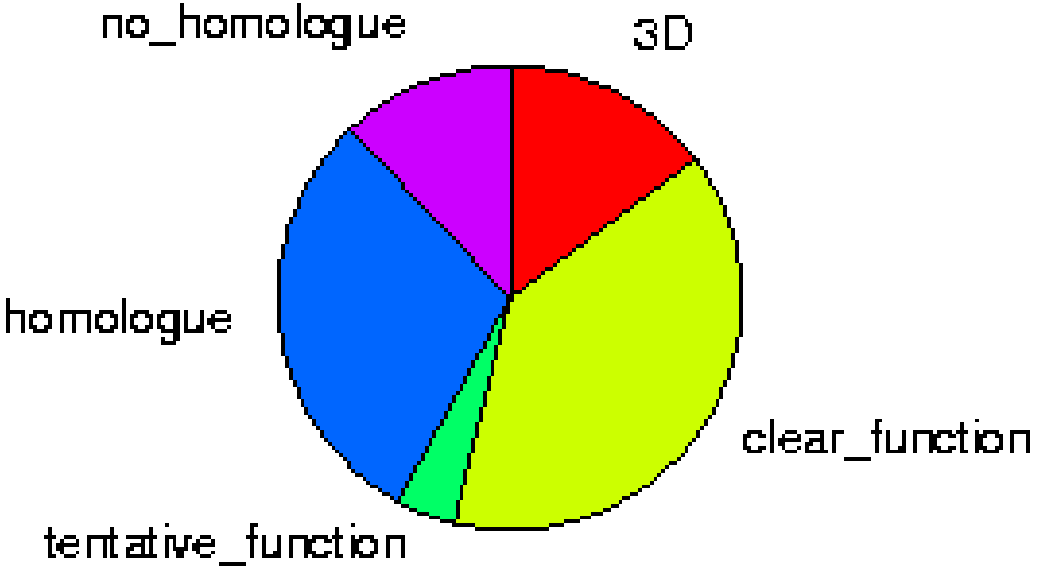

http://jura.ebi.ac.uk:8765/ext-genequiz//genomes/mj0005/index.html

Αυτοματοποιημένα ?? (2)

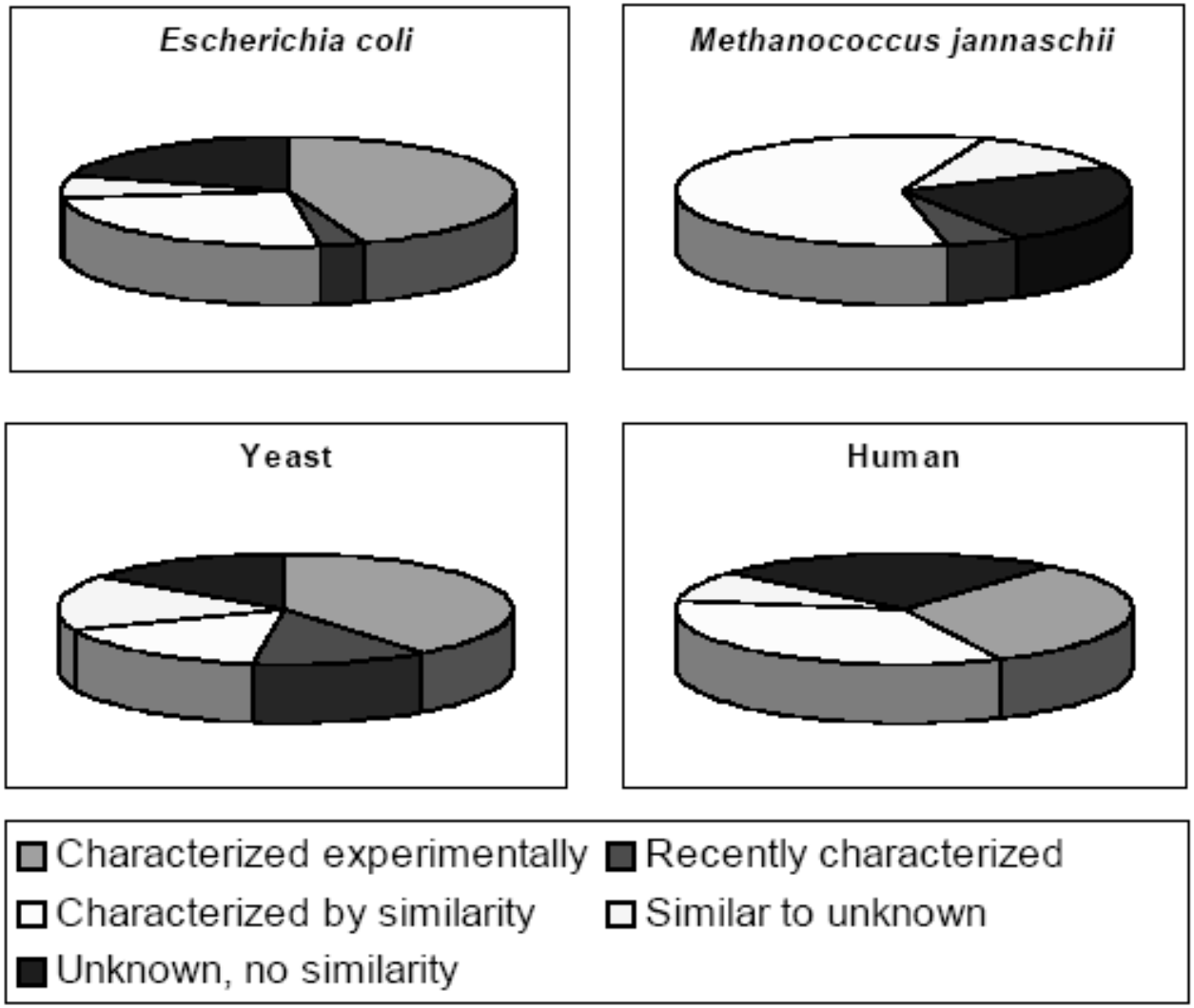

Από Koonin EV and Galperin M, (2003) "Sequence – Evolution – Function: Computational Approaches in Comparative Genomics"

Στοιχεία Μοριακής Εξέλιξης

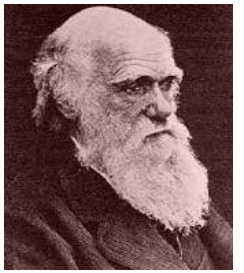

- Η Εξελικτική θεωρία αποτελεί θεμέλειο λίθο της σύγχρονης Βιολογίας
- Έρευνα σε εντελώς διαφορετικούς τομείς (π.χ. ανατομία, γονιδιωματική) επωφελείται από την κατανόηση των αλλαγών των οργανισμών στην πορεία του χρόνου
- Είναι δυνατόν να κατανοήσουμε καλύτερα τη συσχέτιση μεταξύ μορίων μελετώντας τις αλλαγές που υπέστησαν στην πορεία του χρόνου

Nothing in biology makes sense except in the light of evolution.

- *Theodosius Dobzhansky, 1973*

The Tree of Life

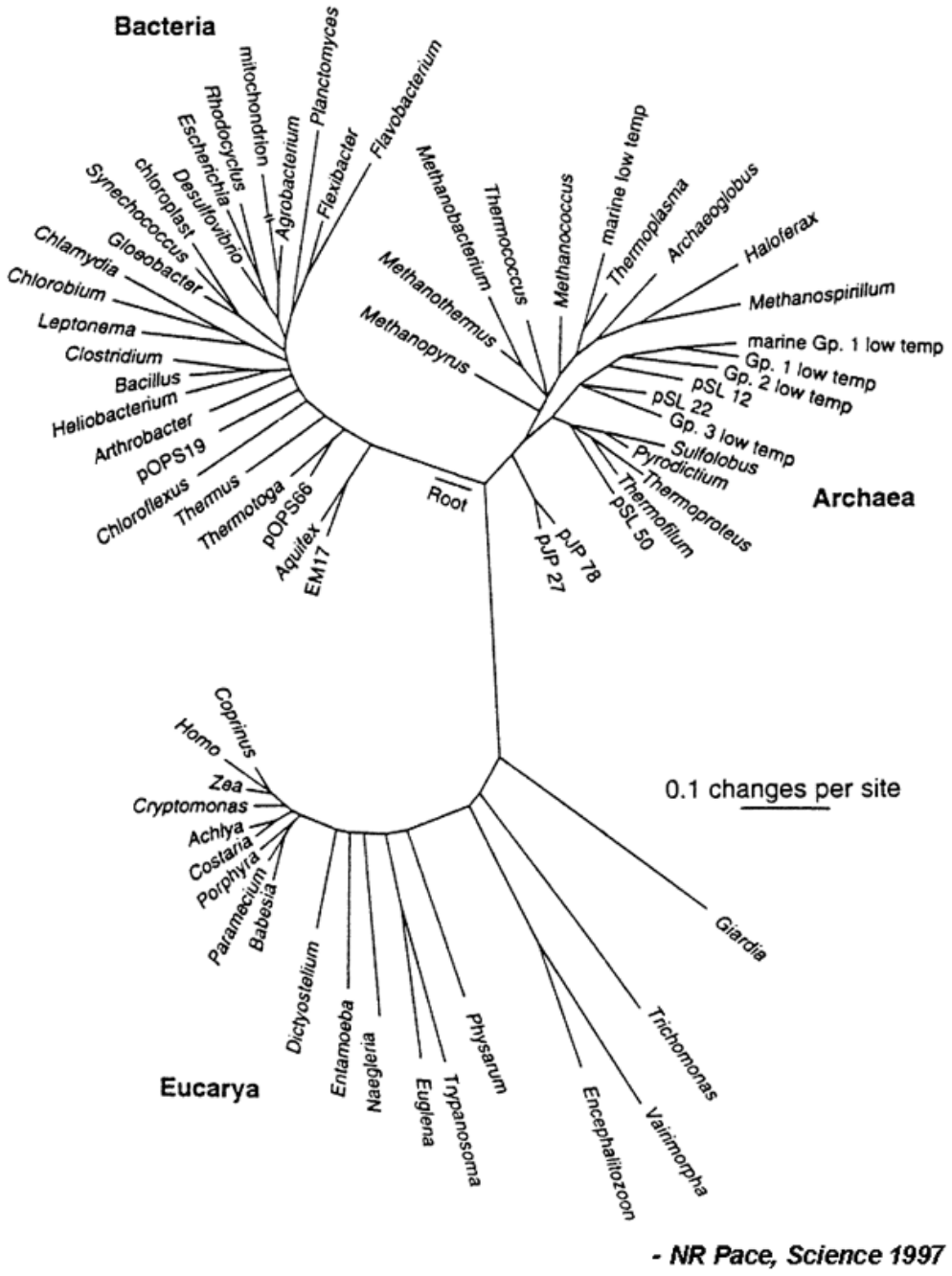

- NR Pace, Science 1997

Στοιχεία Μοριακής Εξέλιξης (2)

- Μοριακή?
  - Ποιά μόρια ...
- Εξέλιξη
  - Ποιοί μηχανισμοί/διαδικασίες ...
  - Μικρή vs Μεγάλη κλίμακα
    - Σημειακές μεταλλάξεις (Συνώνυμες, Σιωπηλές, Indels, ...)
    - Indels
    - Ανασυνδυασμός (crossing over – gene conversion)
    - Αναστροφές

Το μοντέλο 1-παραμέτρου των Jukes-Cantor (1969)

- ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ
  - Οι διαφορετικές σημειακές μεταλλάξεις (A->C, A->G, A->T, C->A...) είναι **ΙΣΟΠΙΘΑΝΕΣ (a)**
  - Οι πιθανότητες μετάλλαξης σε κάθε θέση είναι **ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ**

	To:	A	G	C	T
From:	A	1-3a	a	a	a
	G	a	1-3a	a	a
	C	a	a	1-3a	a
	T	a	a	a	1-3a

$$P_x(t+1)=(1-3a)P_x(t)+a(1-P_x(t))$$

Το μοντέλο 2-παραμέτρων του Kimura (1980)

- ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ
  - Οι διαφορετικές σημειακές μεταλλάξεις (A->C, A->G, A->T, C->A...) δεν είναι **ΙΣΟΠΙΘΑΝΕΣ**
    - **Οι μεταπτώσεις (A<->G, C<->T) είναι συχνότερες από τις μεταστροφές**
  - Οι πιθανότητες μετάλλαξης σε κάθε θέση είναι **ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΕΣ**

JC vs Kimura

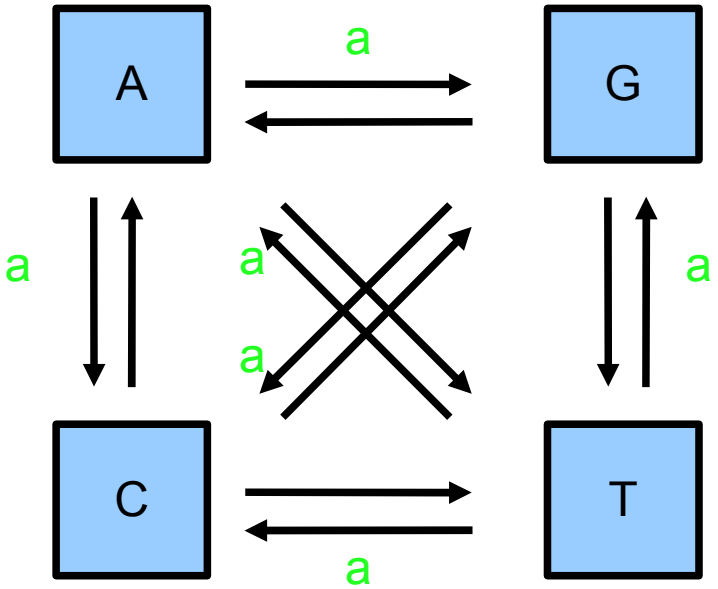

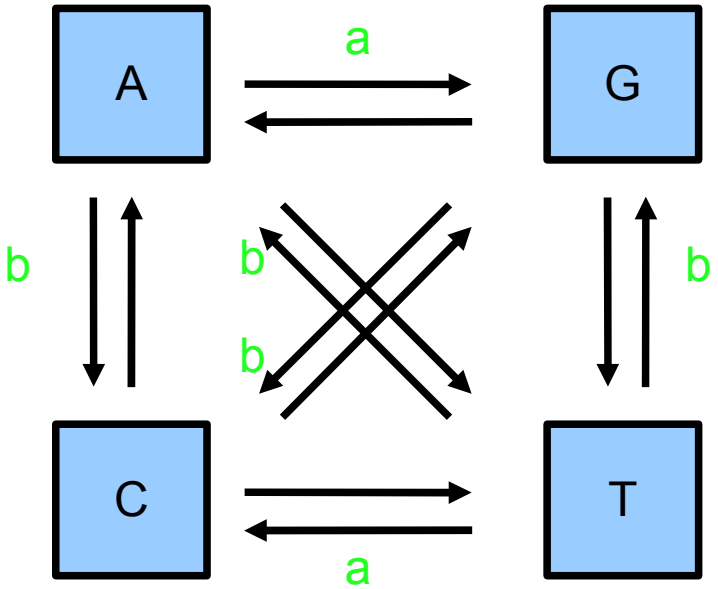

Δέντρα και Εξελικτική Ιστορία (Ι)

- Περιγραφή εξελικτικών σχέσεων ΜΕΤΑΞΥ ειδών

rodents

birds

snakes

crocodiles

primates

marsupials

lizards

Δέντρα και Εξελικτική Ιστορία (Ι)

- Περιγραφή εξελικτικών σχέσεων ΜΕΤΑΞΥ ειδών

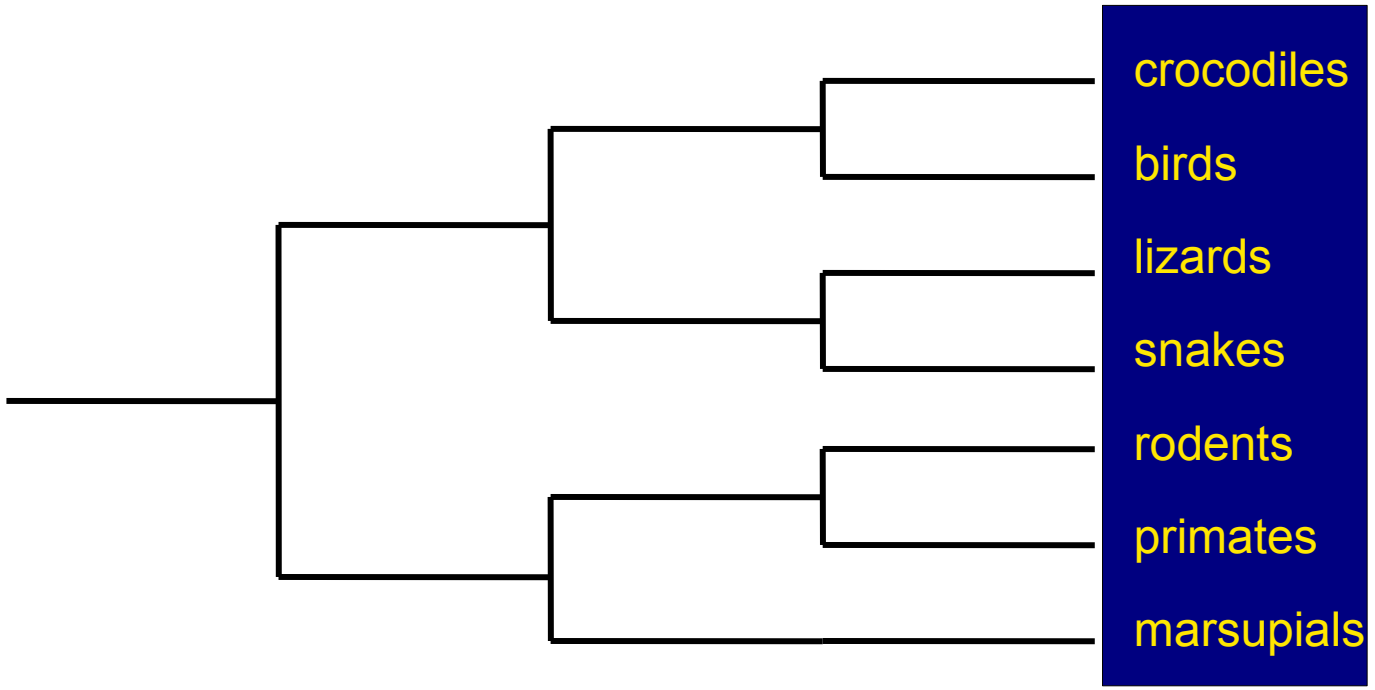

Δέντρα και Εξελικτική Ιστορία (II)

- Περιγραφή εξελικτικών σχέσεων ΕΝΤΟΣ ειδών

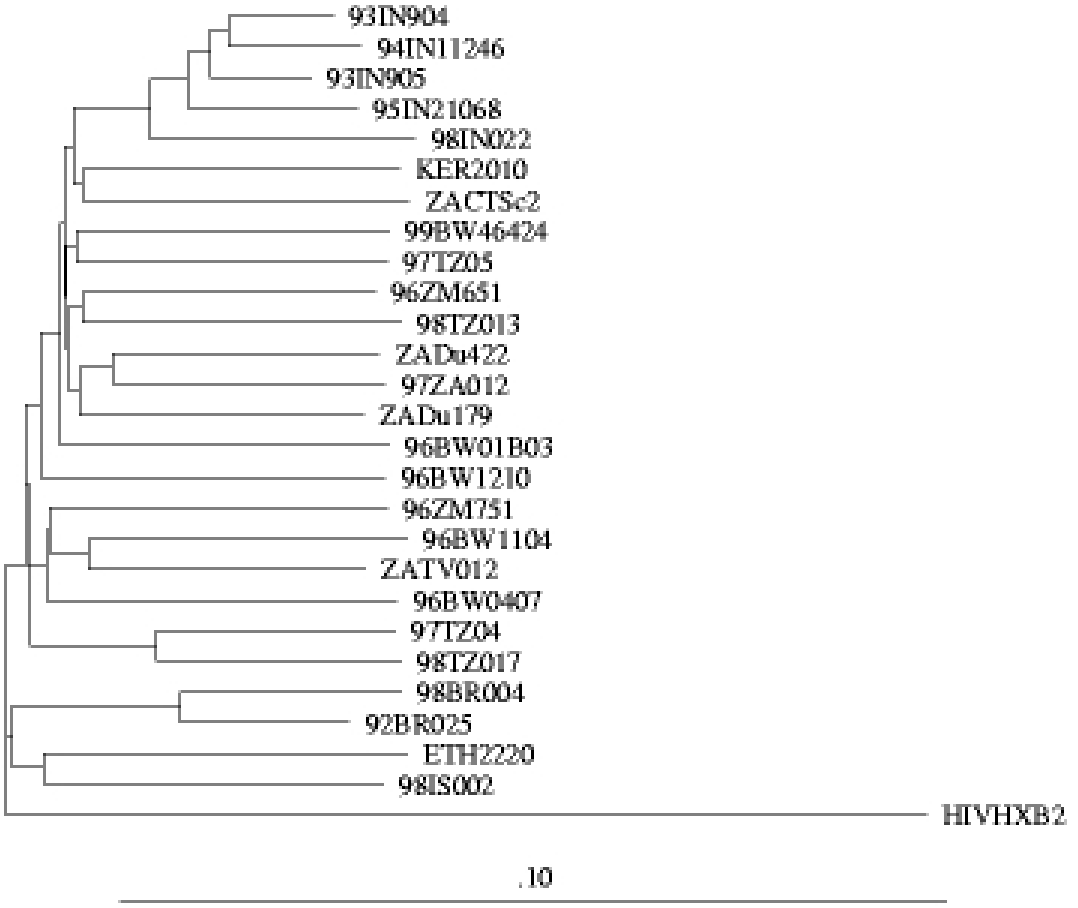

Τύποι Δέντρων

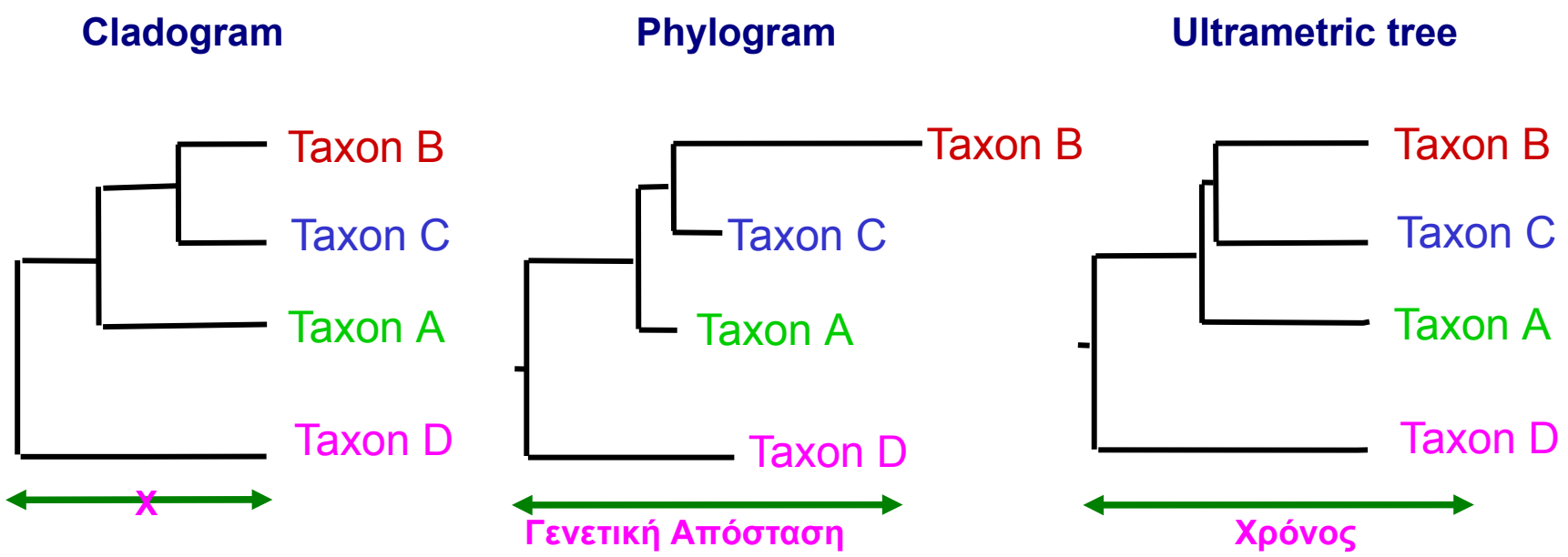

... κι άλλοι Τύποι Δέντρων ...

... κι άλλοι Τύποι Δέντρων ...

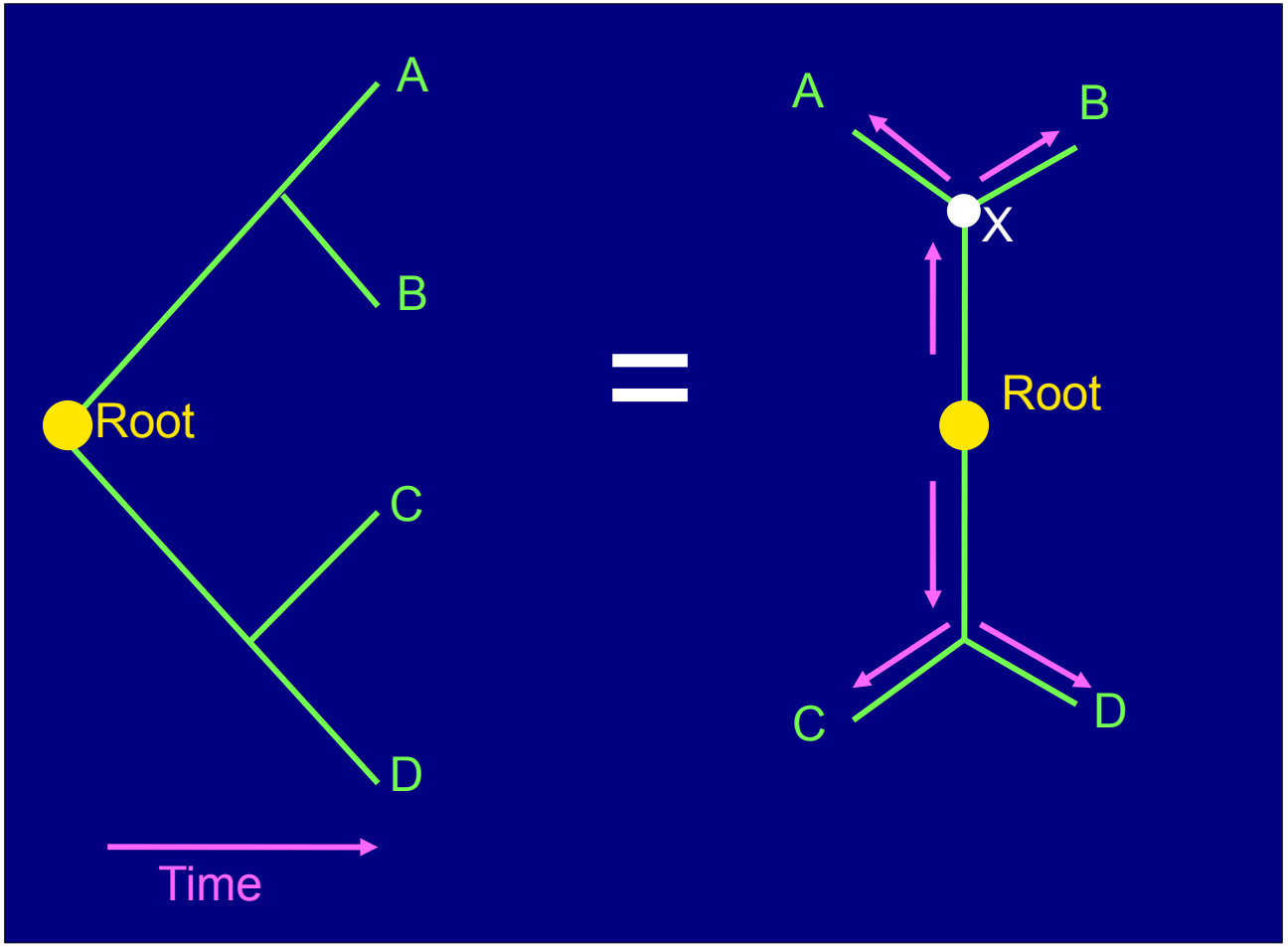

Δέντρα χωρίς ρίζα

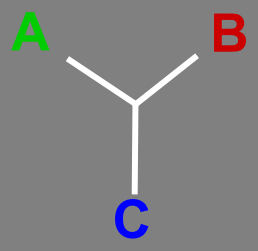

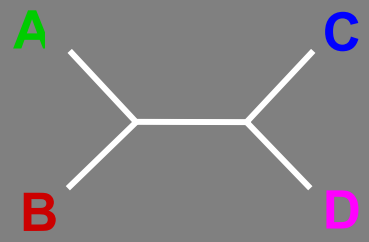

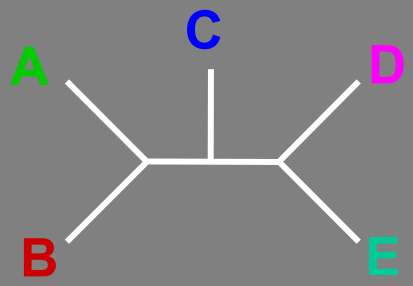

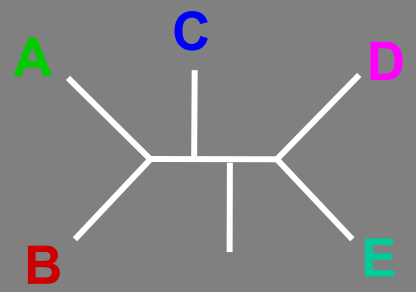

# Taxa (N)	# Unrooted trees
3	1
4	3
5	15
6	105
7	945
8	10,935
9	135,135
10	2,027,025
.	.
.	.
.	.
.	.
30	~3.58 x 10^{36}

$$\frac{(2N - 5)!}{2^{N-3}(N - 3)!} = \text{\# unrooted trees for N taxa}$$

Δέντρα χωρίς ρίζα (II)

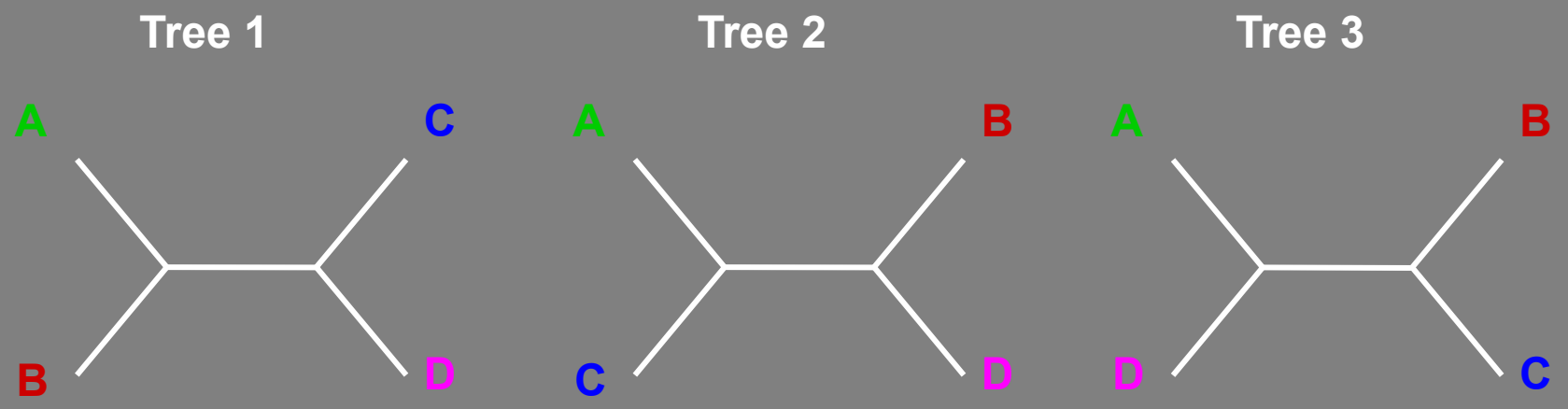

Που “κολλάει” η ρίζα ??

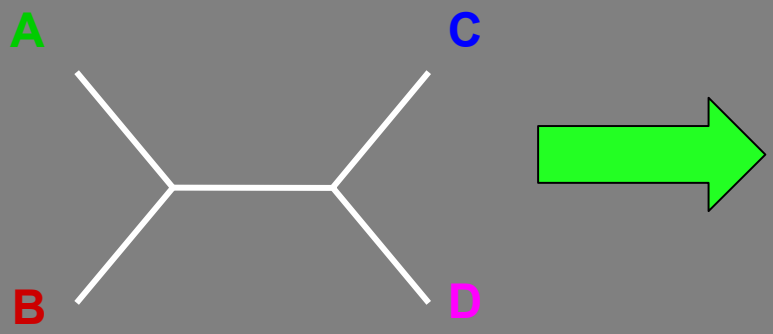

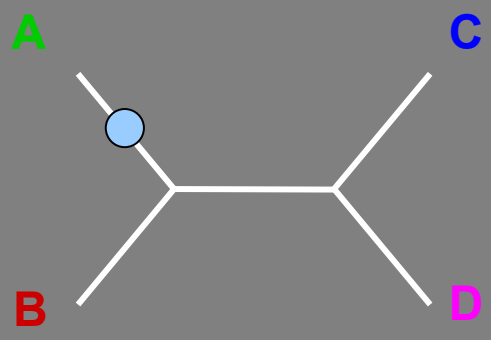

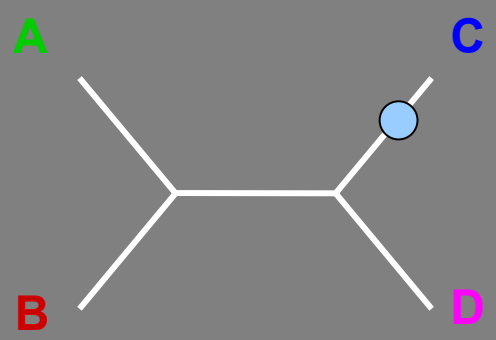

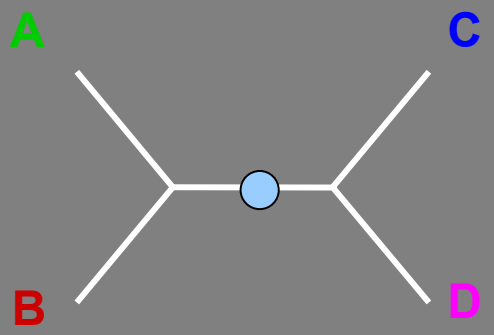

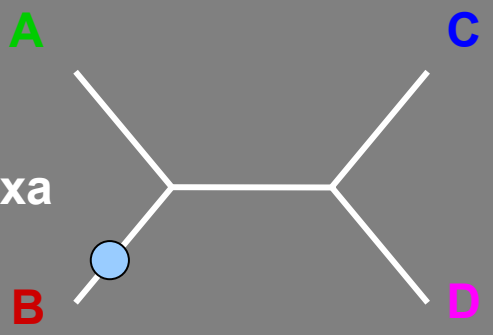

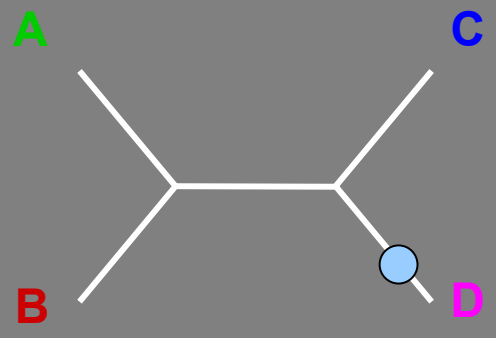

$$\frac{(2N-3)!}{2^{N-2}(N-2)!} = \text{\# rooted trees for N taxa}$$

… ε, και … ?!

- Τα 5 αυτά δέντρα υποδεικνύουν ***ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ*** εξελικτικές σχέσεις!!!

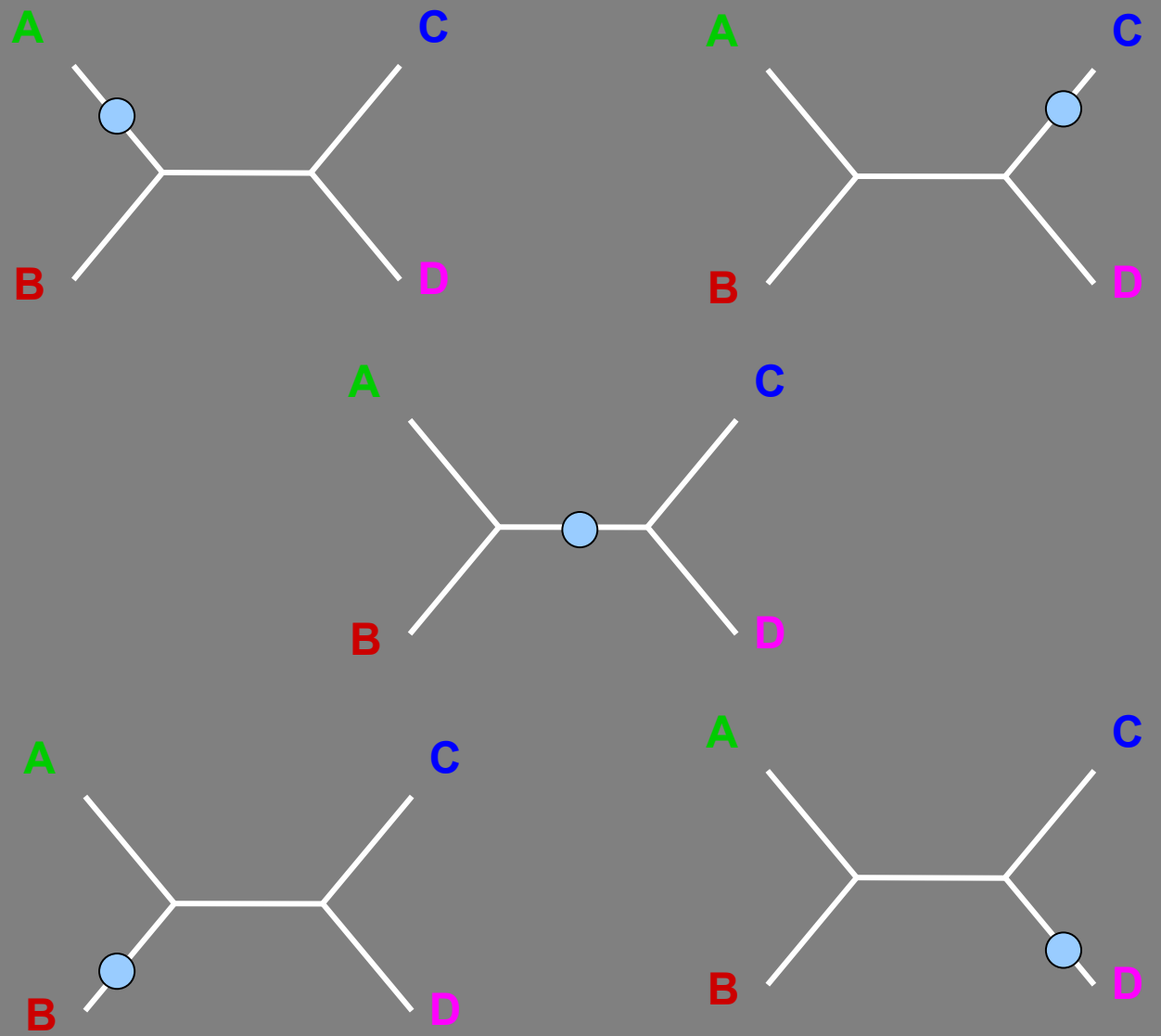

Μα είναι πολλά τα Δέντρα ???

Number of Taxa	Number of unrooted trees	Number of rooted trees
3	1	3
4	3	15
5	15	105
6	105	945
7	945	10395
8	10395	135135
9	135135	2027025
10	2027025	34459425
20	2.22E+020	8.20E+021

Πώς φτιάχνονται τα Δέντρα ?

?

Ομολογία

(... και άλλες όμορφες ιστορίες ...)

- ΟΜΟΛΟΓΙΑ: η σχέση δύο χαρακτήρων οι οποίοι κατάγονται (συνήθως με απόκλιση) από ένα ΚΟΙΝΟ ΠΡΟΓΟΝΙΚΟ χαρακτήρα

- Χαρακτήρες:
  - Γενετικοί
  - Μορφολογικοί/Δομικοί
  - Συμπεριφορά

ΠΟΙΟΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ (ΝΑΙ/ΟΧΙ)

DR Scooter strikes again!!

ΚΥΡΙΑ ΜΟΥ ΕΙΣΤΕ ΠΟΛΥ ΕΓΚΥΟΣ !!!
Καλό, ε??

Ομοιότητα και Ομολογία (I)

ΟΜΟΛΟΓΙΑ (HOMOLOGY)

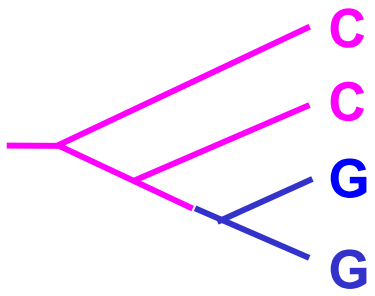

ΟΜΟΠΛΑΣΙΑ (HOMOPLASY)

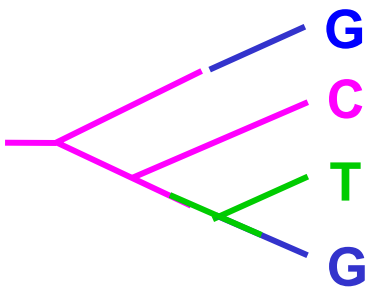

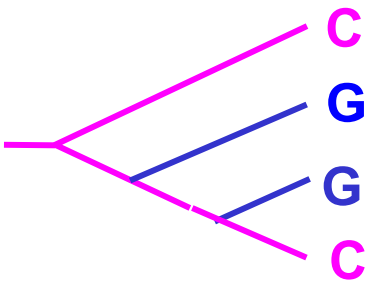

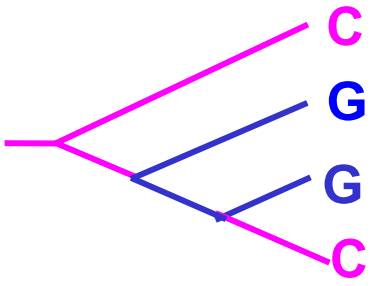

Ομοιότητα και Ομολογία (II)

Unique and unreversed characters - Hair

- Because hair evolved only once and is unreversed it is homologous and provides unambiguous evidence for the clade Mammalia

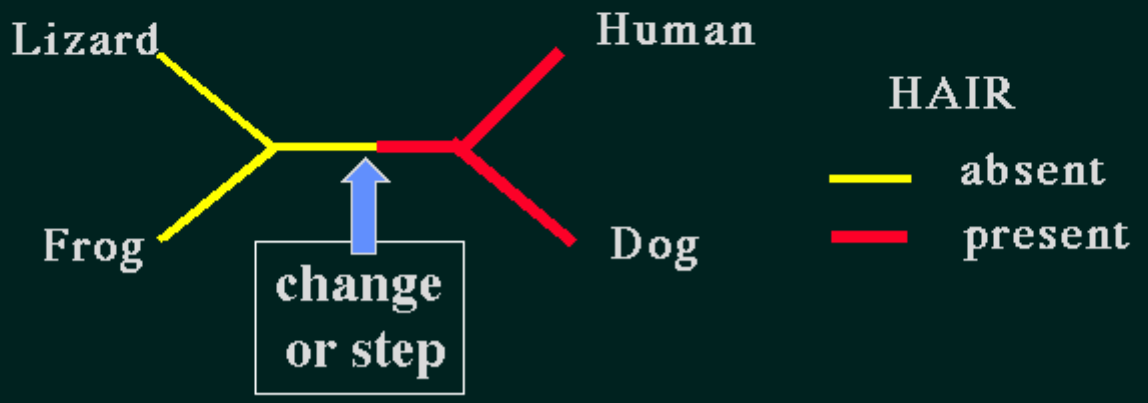

Ομοιότητα και Ομολογία (III)

Homoplasy - independent evolution - Tails

- Loss of tails evolved independently in humans and frogs - there are two steps on the true tree

Σχέσεις Ομολογίας

- Ορθολογία
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα ***ΕΙΔΟΓΕΝΕΣΗΣ***
- Παραλογία
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα ***ΓΟΝΙΔΙΑΚΟΥ ΔΙΠΛΑΣΙΑΣΜΟΥ***
- Ξενολογία
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα ***ΟΡΙΖΟΝΤΙΑΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ***
- [Συνολογία]
  - Ομόλογοι χαρακτήρες προϊόντα π.χ. ενδοσυμβίωσης

Σχέσεις Ομολογίας (II)

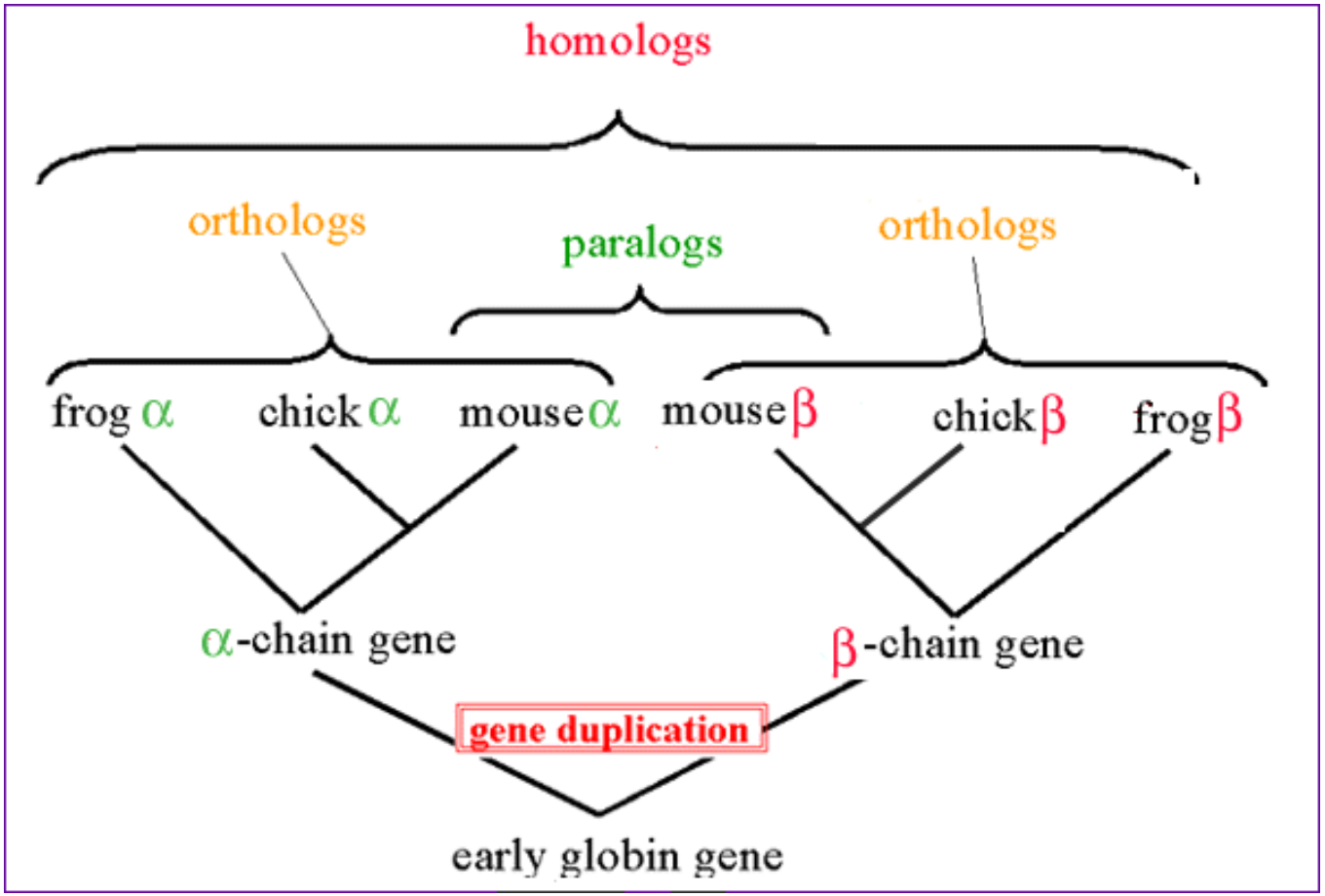

Πηγή: http://www.ncbi.nlm.nih.gov/Education/BLASTinfo/Orthology.html

Αλγόριθμοι Εύρεσης Ομοιοτήτων Ακολουθιών

Μέρος Ι: Στοιχίσεις ακολουθιών κατά ζεύγη

Σύνοψη

- Αλγόριθμοι
  - Βασικοί Ορισμοί
  - Στοιχεία Ανάλυσης Αλγοριθμικής Πολυπλοκότητας

- Σύγκριση ή Στοίχιση Ακολουθιών?
  - Dot Matrix Plots
  - Μέθοδοι Δυναμικού Προγραμματισμού
    - Τοπικές Στοιχίσεις
    - Ολικές Στοιχίσεις
    - “Πιάσε μια απ'όλα”

Αλγόριθμοι

- Ορισμός: Αλγόριθμος είναι μια καλά προσδιορισμένη διαδικασία για την επίλυση μιας ***κλάσης*** προβλημάτων:
  - Συγκεκριμένα δεδομένα εισόδου
  - Πεπερασμένο πλήθος βημάτων
  - Επίλυση Προβλήματος

- Χαρακτηριστικά Αλγορίθμων
  - Ορθότητα
  - Αποδοτικότητα

Αλγόριθμοι ΙΙ

- Μας ενδιαφέρουν οι ***ΟΡΘΟΙ*** αλγόριθμοι [πάντα???]
- Αξιολόγηση της Αποδοτικότητας
  - ***Πρακτική Εφαρμογή***
  - ***Ασυμπτωτική Συμπεριφορά*** συναρτήσει του μεγέθους των δεδομένων εισόδου

Ασυμπτωτική Συμπεριφορά

- Αναφέρεται σε οποιαδήποτε συνάρτηση
- Ιδιαίτερο ενδιαφέρον:
  - Χαρακτηριστικά εκτέλεσης (Χρόνος, Μνήμη, κλπ) ως συνάρτηση του "μεγέθους" ***n*** του προβλήματος

- Ασυμπτωτικά <=> Μεγάλο ***n***

- O(***g(n)***), Ω(***g(n)***), Θ(***g(n)***)
  - f(***n***)=O(***n***) linear
  - f(***n***)=O(***n***^{2}) quadratic
  - f(***n***)=O(log(***n***)) logarithmic
  - f(***n***)=O(c^n) exponential

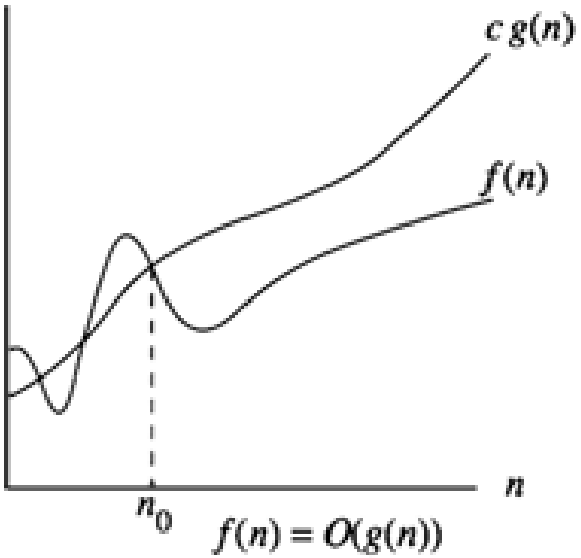

από Cormen *et. al*

Σύγκριση; Για ποιο λόγο; Πώς;

- Ήταν πάντα … '**trendy**'
- Ο τρόπος με τον οποίο θα εφαρμοσθεί εξαρτάται από:
  - Τύπο/Πλήθος δεδομένων
  - Ερώτημα (?)
- Στηριζόμαστε στο γεγονός ότι:
  - ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ => ???

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ == ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ

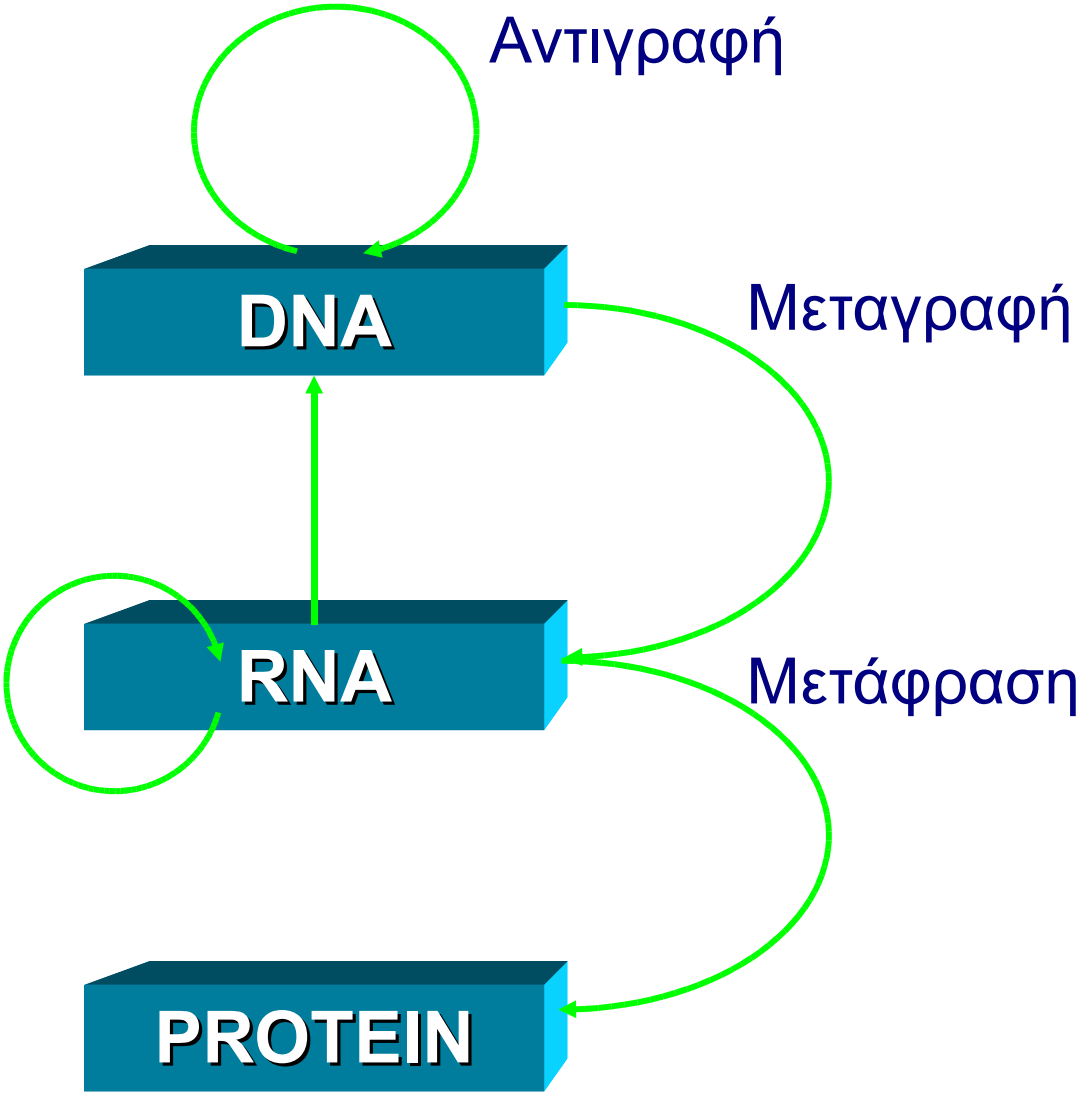

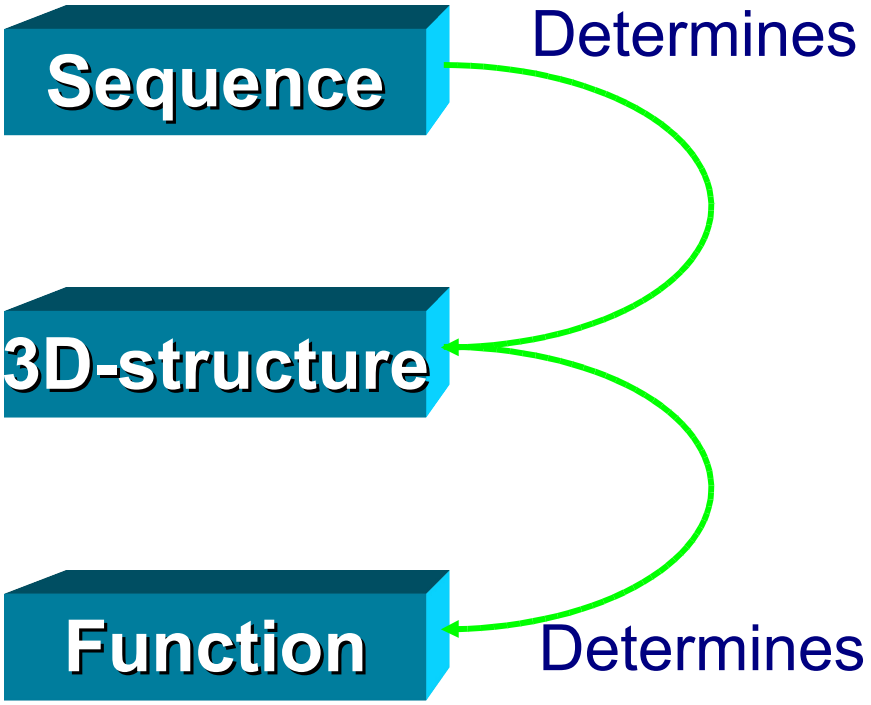

ΟΜΟΙΟΤΗΤΑ => ??

- Δομική/Λειτουργική Συσχέτιση
- Εξελικτική Σχέση
- Εντοπισμός 'κρίσιμων' καταλοίπων
- Εύρεση χαρακτηριστικών μοτίβων

Σύγκριση Δύο Ακολουθιών (pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
- Αντικειμενικότητα
- Σημαντικότητα

Σύγκριση Δύο Ακολουθιών (pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
  - Τοπική, Ολική
  - Πρωτεΐνη/DNA/RNA
  - Τί ιδιότητες έχουν οι ακολουθίες μου??
- Μέτρο Σύγκρισης
- Αντικειμενικότητα
- Σημαντικότητα

Σύγκριση Δύο Ακολουθιών (pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
  - Χρειαζόμαστε ένα μοντέλο => ΠΙΝΑΚΕΣ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
    - Εξελικτική Σχέση
      - Αντικαταστάσεις (substitutions)
      - Προσθήκες (insertions)
      - Εξαλείψεις (deletions)
    - Δομική Αντιστοιχία
    - Φυσικοχημικές Ιδιότητες
- Αντικειμενικότητα
- Σημαντικότητα

Στοίχιση Ακολουθιών Κατά Ζεύγη (Pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
- Αντικειμενικότητα
  - Ποσοτικά vs Ποιοτικά Κριτήρια
  - Αυτοματοποίηση (??)
- Σημαντικότητα

Στοίχιση Ακολουθιών Κατά Ζεύγη (Pairwise alignment)

- Τύποι Σύγκρισης
- Μέτρο Σύγκρισης
- Αντικειμενικότητα
- Σημαντικότητα
  - **... so what ???**

Στοίχιση Ακολουθιών Κατά Ζεύγη (Pairwise alignment)

```
S1  HFCGGSLINEQWVVSAGHC

S2  HFCGASIYNENYATAGHC
```

Τμήματα ακολουθιών Θρυψίνης
S1: Ποντικός
S2: Αστακός

```
S1  HFCGGSLINEQWVVSAGHC

S2  HFCGASIYNENYA-TAGHC
```

Με το ΧΕΡΙ!!!
ή το μάτι ..

```
          S-S
     ┌─────────┐
S1  HFCGGSLINEQWVVSAGHC
    HFCG S  NE     AGHC
S2  HFCGASIYNENYA-TAGHC
```

Πίνακες Διαγραμμάτων Σημείων (Dot Matrix Plots)

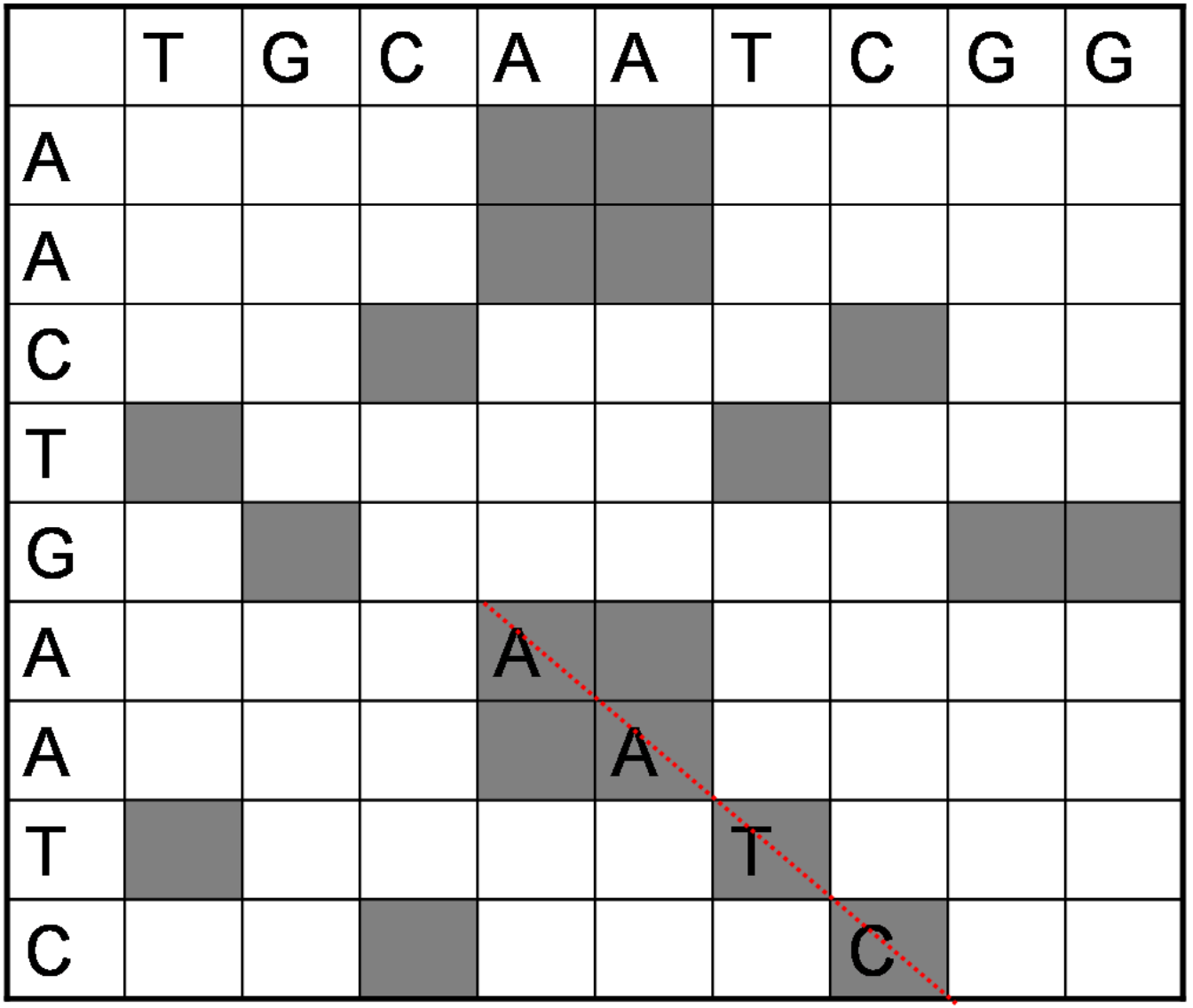

Πίνακες Διαγραμμάτων Σημείων (Dot Matrix Plots)

- **Πλεονεκτήματα**
  - Οπτικοποίηση
  - Εύκολη (σχετικά) κατασκευή
  - Μικρές (σχετικά) Υπολογιστικές Απαιτήσεις
- **Μειονεκτήματα**
  - Αντικειμενικότητα
  - Σημαντικότητα
- ***ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ!!!*** ***Στοίχιση == Διαδρομή***

Μέθοδοι Δυναμικού Προγραμματισμού

- Προγραμματισμού (;)
- Αναζήτηση των Βέλτιστων Λύσεων μέσα από ΜΕΓΑΛΑ σύνολα λύσεων

$$\binom{2N}{N} = \frac{(2N)!}{(N!)^2} \simeq \frac{2^{2N}}{\sqrt{2\pi N}}$$

- Αντιμετώπιση με στρατηγική από «Κάτω προς τα επάνω»
  - Διαίρει και βασίλευε (;)
  - Αλγοριθμική πολυπλοκότητα ~ N^2

J. Mol. Biol. (1970) 48, 443–453

Ολική Στοίχιση

A General Method Applicable to the Search for Similarities in the Amino Acid Sequence of Two Proteins

Saul B. Needleman and Christian D. Wunsch

T G C A x_i	T G C x_i -	T G C A x_i
T A C A y_i	T G C A y_i	T G C y_i -

$$\mathbf{F}_{i,j} = \max \begin{cases} \mathbf{F}_{i-1,j-1} + \mathbf{S}_{x_i,y_j} \\ \mathbf{F}_{i-1,j} - g \\ \mathbf{F}_{i,j-1} - g \end{cases}$$

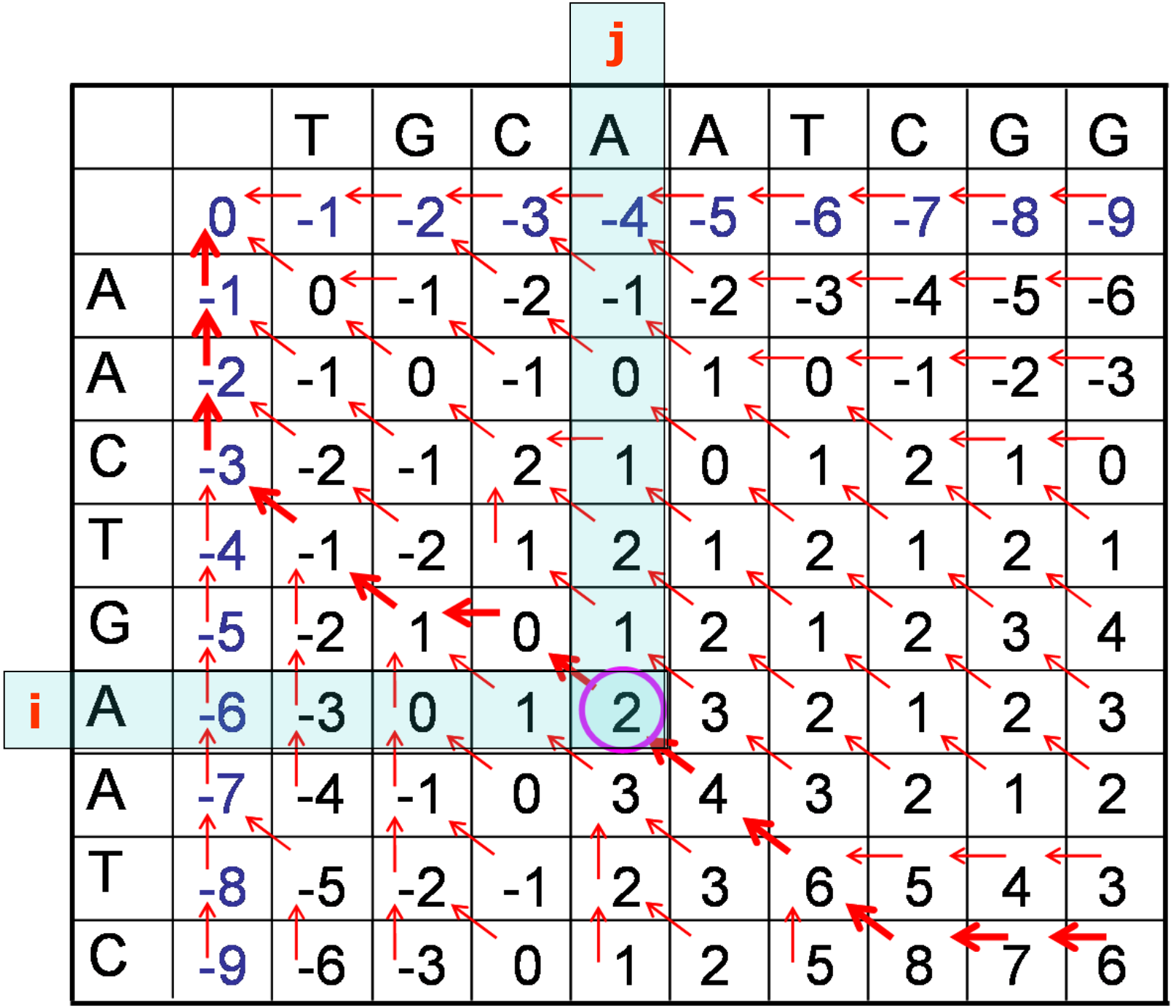
j
i
T G C A A T C G G
0 -1 -2 -3 -4 -5 -6 -7 -8 -9
A -1 0 -1 -2 -1 -2 -3 -4 -5 -6
A -2 -1 0 -1 0 1 0 -1 -2 -3
C -3 -2 -1 2 1 0 1 2 1 0
T -4 -1 -2 1 2 1 2 1 2 1
G -5 -2 1 0 1 2 1 2 3 4
A -6 -3 0 1 2 3 2 1 2 3
A -7 -4 -1 0 3 4 3 2 1 2
T -8 -5 -2 -1 2 3 6 5 4 3
C -9 -6 -3 0 1 2 5 8 7 6

```
---TGCAATCGG
AACTG-AATC--
```

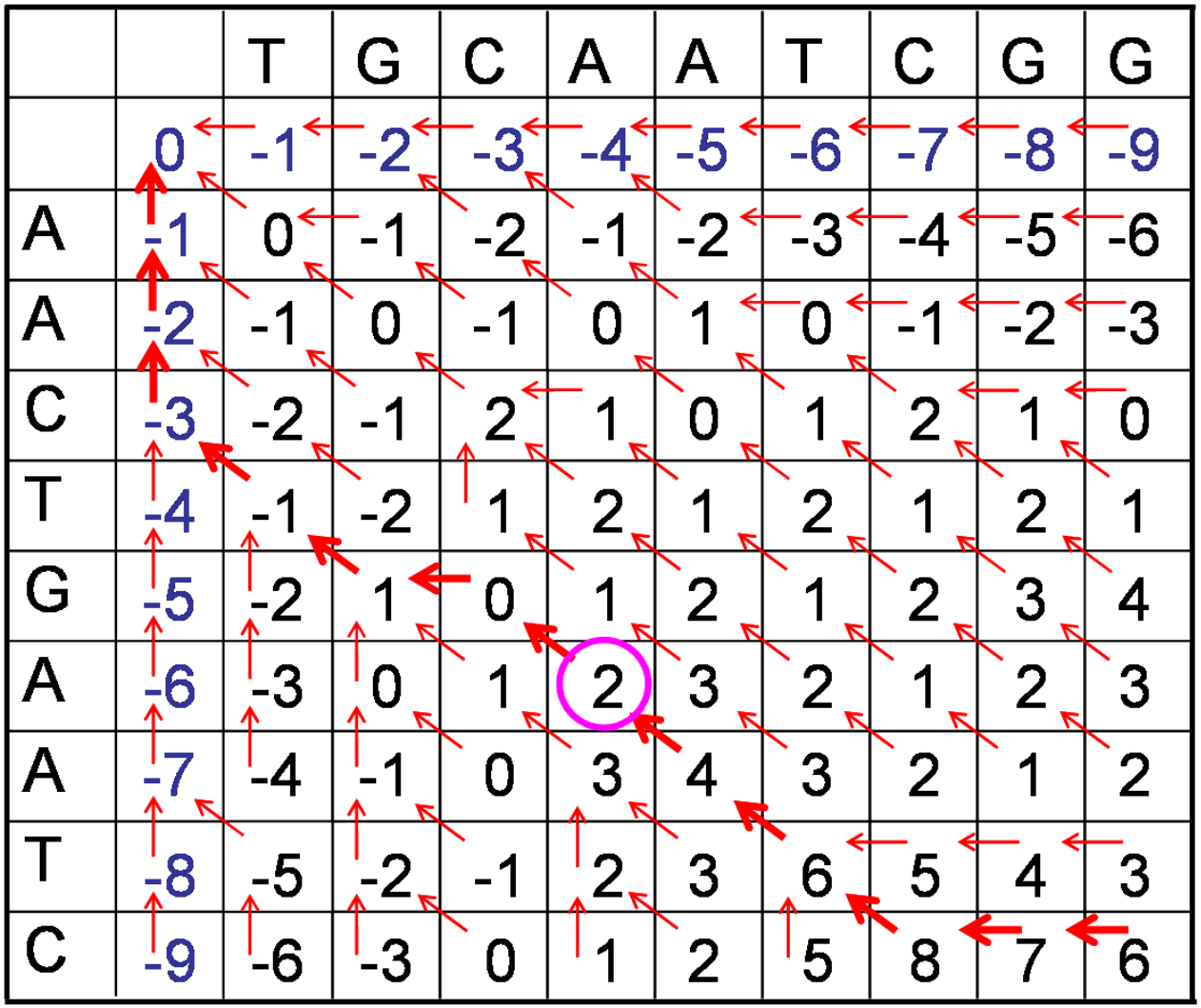

		T	G	C	A	A	T	C	G	G
	0	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9
A	-1	0	-1	-2	-1	-2	-3	-4	-5	-6
A	-2	-1	0	-1	0	1	0	-1	-2	-3
C	-3	-2	-1	2	1	0	1	2	1	0
T	-4	-1	-2	1	2	1	2	1	2	1
G	-5	-2	1	0	1	2	1	2	3	4
A	-6	-3	0	1	2	3	2	1	2	3
A	-7	-4	-1	0	3	4	3	2	1	2
T	-8	-5	-2	-1	2	3	6	5	4	3
C	-9	-6	-3	0	1	2	5	8	7	6

J. Mol. Biol. (1981), **147**, 195–197

T. F. SMITH

M. S. WATERMAN

Τοπική Στοίχιση

Identification of Common Molecular Subsequences

T G C A x_i	T G C x_i -	T G C A x_i
T A C A y_i	T G C A y_i	T G C y_i -

$$\mathbf{F}_{i,j} = \max \begin{cases} \mathbf{F}_{i-1,j-1} + \mathbf{S}_{x_i,y_j} \\ \mathbf{F}_{i-1,j} - g \\ \mathbf{F}_{i,j-1} - g \\ 0 \end{cases}$$

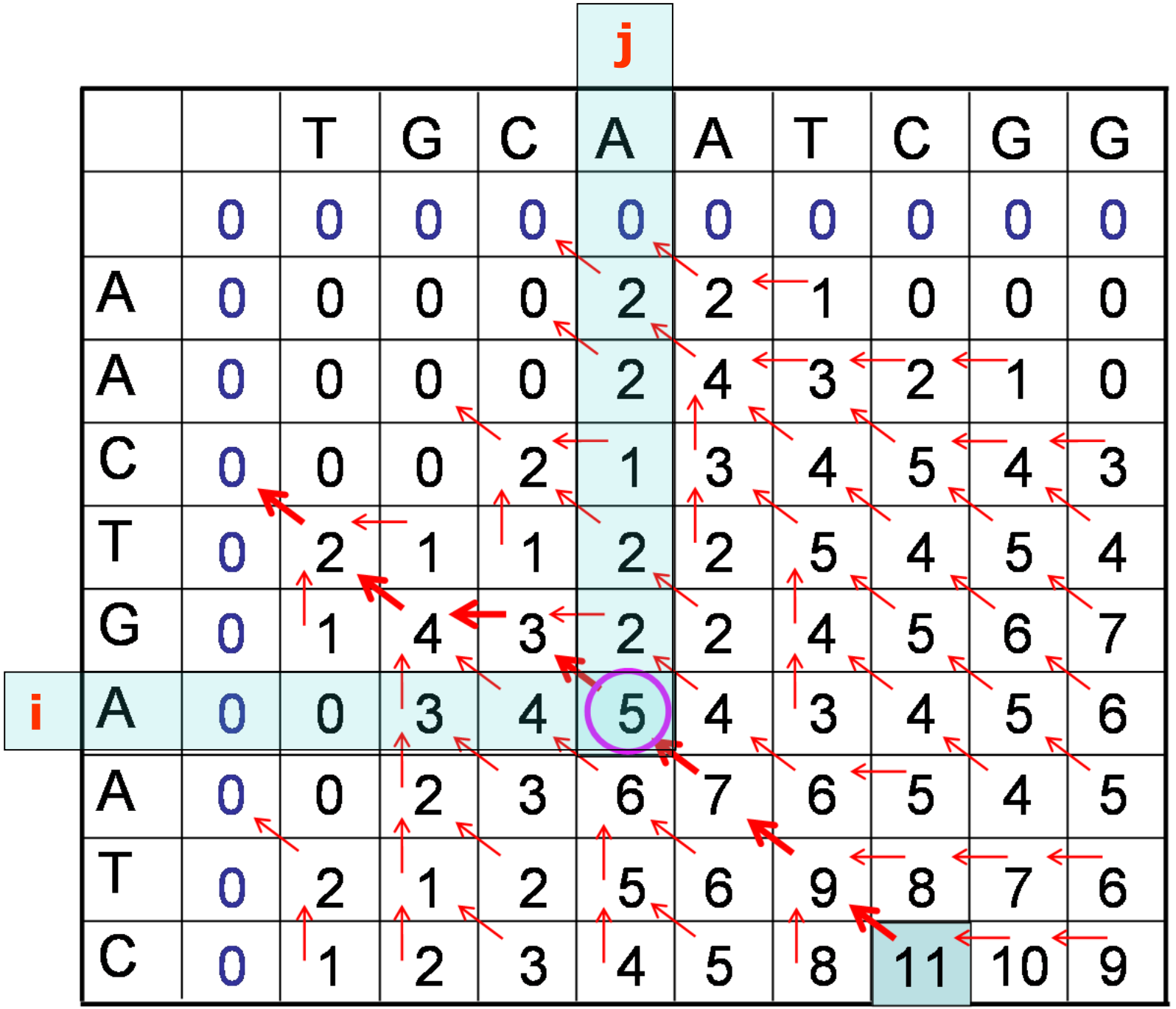
j
i
T G C A A T C G G
0 0 0 0 0 0 0 0 0 0
A 0 0 0 0 2 2 1 0 0 0
A 0 0 0 0 2 4 3 2 1 0
C 0 0 0 2 1 3 4 5 4 3
T 0 2 1 1 2 2 5 4 5 4
G 0 1 4 3 2 2 4 5 6 7
A 0 0 3 4 5 4 3 4 5 6
A 0 0 2 3 6 7 6 5 4 5
T 0 2 1 2 5 6 9 8 7 6
C 0 1 2 3 4 5 8 11 10 9

TGCAATC

TG-AATC

		T	G	C	A	A	T	C	G	G
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	0	0	0	0	2	2	1	0	0	0
A	0	0	0	0	2	4	3	2	1	0
C	0	0	0	2	1	3	4	5	4	3
T	0	2	1	1	2	2	5	4	5	4
G	0	1	4	3	2	2	4	5	6	7
A	0	0	3	4	5	4	3	4	5	6
A	0	0	2	3	6	7	6	5	4	5
T	0	2	1	2	5	6	9	8	7	6
C	0	1	2	3	4	5	8	11	10	9

Συζήτηση

- ...

Συζήτηση ...